

RADOSŁAW GRABOWSKI

**NORMA Z ARTYKUŁU 38 KONSTYTUCJI RP Z 1997 R.
JAKO ZASADA PRAWA**

Normom konstytucyjnym przypisuje się z reguły równy status, przyjęło się jednak wyróżniać niektóre z nich, jako mające szczególne znaczenie dla ustroju państwa¹. Normy takie określane są, zależnie od autorstwa opracowania, jako „zasady naczelne konstytucji”², „zasady konstytucyjne”³, „zasady prawa konstytucyjnego”⁴, „konstytucyjne zasady ustroju”⁵, „zasady ustrojowe”⁶ lub „konstytucyjne zasady prawa”⁷. Niezależnie jednak od nazwy nadanej im przez autora opracowania są one przede wszystkim zasadami prawa i jako takie należy je postrzegać⁸.

Głównym wyróżnikiem zasady prawa musi być jej szczególna doniosłość dla systemu prawa bądź dla gałęzi prawa. Jest to cecha o znaczeniu podstawowym, bez spełnienia której norma nie może być uznana za zasadę. Zastosowanie tego kryterium pozwala na wskazanie norm zasługujących na określenie ich mianem zasad prawa⁹.

¹ Por. M. Kallas, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, rys historyczny i omówienie*, Warszawa 2001, s. 30–31.

² Zob. M. Granat, *Konstytucyjne zasady ustroju*, w: W. Skrzydło (red.), *Polskie prawo konstytucyjne*, Lublin 2003, s. 106 i n.

³ Zob. B. Banaszak, *Prawo konstytucyjne*, Warszawa 1999, s. 16–19; M. Kallas, *Konstytucja Rzeczypospolitej...*, op. cit., s. 30 i n.; P. Sarnecki, *Konstytucyjne zasady ustroju politycznego*, w: P. Tuleja (red.), *Prawo konstytucyjne*, Warszawa 1997, s. 17 i n.

⁴ Zob. Z. Witkowski, *Wybrane zasady prawa konstytucyjnego Rzeczypospolitej Polskiej*, w: Z. Witkowski (red.), *Prawo konstytucyjne*, Toruń 1998, s. 57 i n.

⁵ Zob. L. Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykładu*, Warszawa 1998, s. 51 i n.

⁶ Zob. P. Sarnecki, *Ogólna charakterystyka państwowości w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, w: P. Sarnecki (red.), *Prawo konstytucyjne*, Warszawa 1999, s. 27 i n.

⁷ Zob. M. Zieliński, *Konstytucyjne zasady prawa*, w: J. Trzeciński (red.), *Charakter i struktura norm konstytucji*, Warszawa 1997, s. 58–59.

⁸ Zob. szerzej S. Wronkowska, M. Zieliński, Z. Ziemiński, *Zasady prawa. Zagadnienia podstawowe*, Warszawa 1974, s. 40 i n.; P. Tuleja, *Zasady konstytucyjne*, w: P. Sarnecki (red.), *Konstytucjonalizacja zasad i instytucji ustrojowych*, Warszawa 1997, s. 11 i n.; K. Wojtyczek, *Formy konstytucjonalizacji zasad konstytucyjnych*, w: P. Sarnecki (red.), *Konstytucjonalizacja zasad...*, op. cit., s. 28 i n.; M. Granat, *Zakres konstytucjonalizacji zasad i instytucji ustrojowych w projektach złożonych Komisji Konstytucyjnej Zgromadzenia Narodowego*, w: P. Sarnecki (red.), *Konstytucjonalizacja zasad...*, op. cit., s. 152 i n.

⁹ Szerzej A. Redelbach, *Wstęp do prawoznawstwa*, Toruń 2000, s. 207 i n.; J. Jabłońska-Bonca, *Wstęp do nauk prawnych*, Poznań 1996, s. 124 i n.; S. Ehrlich, *Wstęp do nauki o państwie i prawie*, Warszawa 1979, s. 114 i n.

W opracowaniach przytaczane są zróżnicowane katalogi norm konstytucyjnych o szczególnym znaczeniu ustrojowym. Ich autorzy nie tylko tworzą własne definicje konstytucyjnych zasad prawa, lecz również przedstawiają własne katalogi takich zasad. Różnice pomiędzy katalogami polegają nie tylko na wskazywaniu odmiennych zasad, jako charakteryzujących się szczególnym znaczeniem ustrojowym, lecz dotyczą także ich liczby, która waha się od kilku, do kilkudziesięciu. Pomimo zróżnicowania, katalogi konstytucyjnych zasad prawa wykazują podobieństwa. Wszyscy autorzy wymieniają zasady: demokratycznego państwa prawnego, zwierzchnictwa narodu, gwarancji praw i wolności jednostki, podziału władz, samorządu terytorialnego oraz społecznej gospodarki rynkowej opartej na wolności działalności gospodarczej i własności prywatnej¹⁰.

Należy zwrócić uwagę na fakt, iż od czasu transformacji ustrojowej w latach 1989–1992, pomimo uchwalenia w 1997 r. nowej konstytucji, autorzy opracowań wymieniają wciąż te same zasady naczelne. Wydaje się nieprawdopodobne, aby wejście w życie nowej ustawy zasadniczej, różniącej się od dotychczas obowiązujących przepisów konstytucyjnych, nie spowodowało choćby minimalnych zmian wśród konstytucyjnych zasad prawa.

Za celowe uznałem rozważenie kwestii, czy norma z artykułu 38 Konstytucji RP z 1997 r. jest zasadą prawa? Przepisy tego artykułu gwarantujące prawo do ochrony życia, wprowadzone do polskiego systemu prawa wraz z Konstytucją RP z 1997 r., nie były dotychczas analizowane na tej płaszczyźnie.

I. CECHY SZCZEGÓLNE ZASAD PRAWA

Dla wyjaśnienia pojęcia zasady prawa należy sięgnąć do opracowań z dziedziny teorii państwa i prawa. Spośród wielu definicji klarownością wyróżnia się definicja zasady prawnej sformułowana przez S. Ehrlicha. Zakłada ona istnienie dwóch kategorii wypowiedzi normatywnych szczególnej wagi, określanych jako zasady prawne. Kategoria pierwsza obejmuje zasady o szczególnym znaczeniu dla całego systemu prawnego, kategoria druga – zasady o szczególnej wadze dla określonej gałęzi prawa. Zasady zaliczane do pierwszej grupy wyrażane są w aktach rangi konstytucyjnej, stąd też konstytucję określa się jako ustawę zasadniczą¹¹.

W świetle przytoczonej definicji zawarta w art. 38 Konstytucji RP z 1997 r. norma prawna gwarantująca prawo do ochrony życia jest zasadą prawa już z racji umieszczenia jej wśród przepisów ustawy zasadniczej. Nie ulega wątpliwości, że art. 38 stosowany będzie jako wskazówka interpretacyjna dla przepisów będących konkretyzacją przepisów konstytucji mających na celu ochronę życia i zdrowia, gdyż jest jedyną normą rangi konstytucyjnej gwarantującą ochronę życia ludzkiego. Zastosowanie takich kryteriów pozwala na uznanie, iż prawo do ochrony życia ma w polskim systemie prawa status zasady prawa. Z uwagi

¹⁰ Por. B. Banaszak, *Prawo konstytucyjne...*, op. cit., s. 19.

¹¹ Zob. szerzej S. Ehrlich, *Wstęp do nauki...*, op. cit.

jednak na obszerność katalogu zasad prawa, skonstruowanego na podstawie tej metody, zastosowane w niej kryteria należy uznać za zbyt ogólnikowe.

Jak już wspomniano, zasada prawa to obowiązująca norma prawna uznana za szczególnie ważną (zasadniczą) dla danego systemu prawa lub jego części (np. jednej lub kilku gałęzi prawa). *Zasadniczy* charakter takiej normy ustalany może być na podstawie różnych kryteriów. Ze względu na hierarchię norm w systemie prawa, rola zasad prawa przypada najczęściej normom konstytucyjnym (lub uznanym konsekwencjom tych norm), które występują jako zasady prawa w stosunku do norm nie zawartych w konstytucji. Szczególna rola zasad prawa w systemie prawa polega na tym, że:

- określają one kierunek działań prawodawczych,
- ukierunkowują proces wykładni prawa,
- wskazują kierunki stosowania prawa, a zwłaszcza sposoby wykorzystywania tzw. swobód decyzyjnych,
- wyznaczają sposoby i granice korzystania z praw przyznanych różnym podmiotom.

Powyższe kryteria, podobnie jak zastosowane wcześniej, nie pozwalają na jednoznaczne wskazanie, które z norm konstytucji powinny mieć status zasad prawa. Potwierdzają one jedynie szczególną rolę regulacji konstytucyjnych, jako nadrzędnych hierarchicznie wobec innych norm systemu prawa.

Inną definicję zasady prawa sformułował J. Wróblewski¹². Wskazał on cztery kryteria, które pozwalają stwierdzić, czy dana norma może być uznana za zasadę prawa:

- kryterium nadrzędności hierarchicznej w systemie norm,
- kryterium nadrzędności treściowej wobec innych norm w określonej grupie,
- kryterium szczególnej roli danej normy dla konstrukcji określonej instytucji prawnej,
- kryterium szczególnej doniosłości społecznej.

Próba zastosowania tych kryteriów w stosunku do analizowanej normy z art. 38 Konstytucji RP z 1997 r. prowadzi do kilku wniosków:

Jako norma konstytucyjna, art. 38 charakteryzuje się nadrzędnością hierarchiczną¹³.

Normę z art. 38 cechuje także nadrzędność treściowa w stosunku do innych norm z danej grupy, zebranych w rozdziale drugim Konstytucji RP z 1997 r. Przepisy tego rozdziału, poświęconego prawom i wolnościom, mają określoną hierarchię, a w niej miejsce najważniejsze przypada normom chroniącym życie ludzkie. Taki status przysługuje art. 38 z tej racji, że chroni on dobro najcenniejsze dla jednostki podlegające ochronie w demokratycznym państwie prawnym.

Biorąc pod uwagę szczególną rolę w konstrukcji prawnej określonej instytucji prawnej, trzeba stwierdzić, że art. 38, który jako jedyny odnosi się bezpośred-

¹² Zob. J. Wróblewski, *Zagadnienia teorii wykładni prawa ludowego*, Warszawa 1959, s. 255–260.

¹³ Por. szerzej J. Wróblewski, *Zagadnienia teorii...*, op. cit., s. 93. Także K. Opałek, J. Wróblewski, *Zagadnienia teorii prawa*, Warszawa 1969, s. 92–93.

nio do kwestii prawa do ochrony życia ludzkiego, taką rolę niewątpliwie pełni. Znaczenie analizowanej normy będzie rosnać wraz ze wzrostem liczby aktów prawnych rangi ustawowej regulujących zagadnienia związane z szeroko rozumianą ochroną życia ludzkiego.

Badana norma charakteryzuje się również szczególną doniosłością społeczną, a to z uwagi na wartość życia ludzkiego zarówno w ujęciu indywidualnym, jak i społecznym. W związku z powyższym uważam, że stosując kryteria wskazane przez J. Wróblewskiego, można uznać normę z art. 38 Konstytucji RP z 1997 r. za zasadę prawa.

II. ZASADY PRAWA W NAUCE PRAWA KONSTYTUCYJNEGO

Nauka prawa konstytucyjnego zagadnieniu zasad prawa poświęca wiele uwagi. Jednak ze względu na stosowanie niejednorodnych kryteriów autorzy opracowań poświęconych tej problematyce dochodzą do odmiennych wniosków, a tworzone przez nich katalogi konstytucyjnych zasad prawa różnią się liczbą oraz treścią¹⁴. Wynika to z faktu, iż zasady o kluczowym znaczeniu dla ustroju państwa są umieszczone w konstytucji, lecz ustawa zasadnicza nie formułuje ich wprost. Konieczny dla ich wyprowadzenia proces interpretacji norm konstytucji powoduje zaś powstanie szeregu rozbieżności między autorami opracowań. Wspomniane „wyprowadzenie” zasad szczególnie istotnych z punktu widzenia ustroju odbywa się bowiem nie tylko na podstawie uznanych w nauce kryteriów i metod, lecz także osobistych przekonań i poglądów autora konkretnego katalogu. W wyniku opisanych powyżej zabiegów powstają listy konstytucyjnych zasad prawa znacznie się od siebie różniące.

Analizując problematykę konstytucyjnych zasad prawa, należy mieć świadomość, że jest to pojęcie nie do końca sprecyzowane w nauce prawa, w związku z czym nie istnieje jego bezsporna definicja. Zdaniem części autorów konstytucyjne zasady prawa są *odkrywane* w orzecznictwie i doktrynie. Skoro zaś nie istnieje ich utrwalony katalog, są one mniej lub bardziej sporne. Wobec tego nauka prawa powinna wypracować definicję konstytucyjnych zasad prawa, zasady zacieśnienia i poszerzenia ich katalogu oraz ustalić ich hierarchię¹⁵.

Wobec mnogości kryteriów służących wyróżnieniu konstytucyjnych zasad prawa spośród norm konstytucyjnych za interesującą należy uznać metodę, jaką dla wskazania katalogu tych zasad zastosował B. Banaszak¹⁶. Jako konstytucyjne zasady prawa wskazał on te, które są najczęściej wymieniane przez autorów różnych klasyfikacji. Tym sposobem można wyróżnić sześć konstytucyjnych zasad prawa, wśród których nie znalazło się żadne bezpośrednie odniesienie do przepisów art. 38 Konstytucji RP z 1997 r.

Pierwszą wymienioną w tym zestawieniu konstytucyjną zasadą prawa jest zasada demokratycznego państwa prawnego, na podstawie której Trybunał

¹⁴ Por. B. Banaszak, *Prawo konstytucyjne...*, op. cit., s. 17.

¹⁵ Zob. M. Granat, *Konstytucyjne zasady ustroju...*, op. cit., s. 107.

¹⁶ Zob. szerzej B. Banaszak, *Prawo konstytucyjne...*, op. cit., s. 16–19.

Konstytucyjny w orzeczeniu z dnia 28 maja 1997 r. uznał życie ludzkie za wartość konstytucyjną¹⁷.

W uzasadnieniu orzeczenia Trybunał Konstytucyjny stwierdził, iż mimo nieumieszczenia w polskich regulacjach konstytucyjnych przepisu bezpośrednio odnoszącego się do ochrony życia nie oznacza to, że życie ludzkie nie ma charakteru wartości konstytucyjnej¹⁸. Jako przepis gwarantujący konstytucyjną ochronę życia Trybunał Konstytucyjny wskazał art. 1 przepisów konstytucyjnych utrzymanych w mocy. Powołał się na zasadę demokratycznego państwa prawnego, które realizuje się wyłącznie jako wspólnota ludzi będących jedynymi właściwymi podmiotami praw i obowiązków stanowiących w danym państwie.

Jeśli najcenniejszą wartością dla człowieka jest życie, musi ono pozostawać pod ochroną prawa. Należy odnotować, że orzeczenie to jest przełomowe z wielu względów. Nie tylko dokonuje uznania życia za wartość konstytucyjną, ale też uznaje prawo do jego ochrony. Co więcej, czyni to na podstawie przepisów, które nie odnoszą się nawet pośrednio do kwestii ochrony życia ludzkiego. Tym samym Trybunał Konstytucyjny przypominał niejako o hierarchii dóbr podlegających ochronie, lokując jednocześnie życie ludzkie wśród dóbr podlegających ochronie szczególnej.

Za podstawę omawianego orzeczenia posłużyła analiza przepisów konstytucyjnych oraz ich konfrontacja z przepisami ustawy o planowaniu rodziny z 1996 r. Analiza była utrudniona, ponieważ obowiązujące przepisy konstytucyjne nie zawierały przepisu bezpośrednio odnoszącego się do ochrony życia. Nie oznacza to jednak, że życie ludzkie nie ma charakteru wartości konstytucyjnej. W opinii Trybunału Konstytucyjnego podstawowym przepisem, z którego można wywieść konstytucyjną ochronę życia ludzkiego, jest art. 1 przepisów konstytucyjnych utrzymanych w mocy. Wskazanie na zasadę demokratycznego państwa prawnego oznaczało sięgnięcie do zasad konstytucyjnych.

W uzasadnieniu orzeczenia Trybunał Konstytucyjny zauważył, że analiza zasady demokratycznego państwa prawnego prowadzi do następujących wniosków:

- Demokratyczne państwo prawne realizuje się wyłącznie jako wspólnota ludzi i tylko ludzie mogą być właściwymi podmiotami praw i obowiązków stanowiących w państwie.
- Podstawowym przymiotem człowieka jest jego życie. Pozbawienie życia unicestwia równocześnie człowieka, jako podmiot praw i obowiązków.
- Jeżeli treścią zasady państwa prawa jest zespół podstawowych dyrektyw wypracowanych z istoty demokratycznie stanowionego prawa, gwarantujących minimum jego sprawiedliwości, to pierwszą taką dyrektywą musi być respektowanie w państwie prawa wartości, bez której wykluczona jest wszelka podmiotowość prawna, tj. życia ludzkiego od początków jego powstania.
- Demokratyczne państwo prawa jako naczelną wartość stawia człowieka i dobra dla niego najcenniejsze. Dobrem takim jest życie, które w demokratycz-

¹⁷ Por. orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 28 maja 1997 r., sygn. akt K 26/96 (dalej orzeczenie TK).

¹⁸ Por. ibidem.

nym państwie prawa musi pozostawać pod ochroną konstytucyjną w każdym stadium rozwoju¹⁹.

Ponadto Trybunał Konstytucyjny stwierdził, że fakt uznania życia ludzkiego za wartość chronioną konstytucyjnie, w tym także w fazie prenatalnej, stoi na przeszkodzie próbom różnicowania wartości życia na różnych etapach jego rozwoju. Dokonanie takiego zróżnicowania, choć być może zasadne, jest jednak niemożliwe, a to z uwagi na brak wystarczająco precyzyjnych kryteriów. Wobec bezradności nauk medycznych w tej kwestii wprowadzenie takiego zróżnicowania na gruncie prawa jest więc niemożliwe. Stąd Trybunał Konstytucyjny uznał, że życie ludzkie podlega ochronie prawa od momentu powstania²⁰.

Pewne zastrzeżenia może obecnie budzić problem aktualności zasad konstytucyjnych wywiedzionych z przepisów konstytucyjnych obowiązujących przed wejściem w życie Konstytucji RP z 1997 r. Wątpliwości te rozwiązał Trybunał Konstytucyjny, uznając, że powtórzenie tego przepisu w Konstytucji RP z 1997 r. jest wyrazem intencji ustrójodawcy. Przejęcie przepisu w dotychczasowym kształcie pozwala uznać dotychczasowe rozumienie zasady demokratycznego państwa prawnego, tak jak uformowała się ona w praktyce konstytucyjnej, a zwłaszcza w orzecznictwie²¹.

Stanowisko Trybunału Konstytucyjnego należy uznać za uzasadnione z uwagi na ewolucyjny charakter zmian polskich przepisów konstytucyjnych trwających nieprzerwanie od roku 1989. Stąd też, gdy treść nowo uchwalonych przepisów konstytucyjnych jest zgodna z wcześniej analizowanymi przepisami, a ich kontekst systemowy i funkcjonalny nie uległ istotnym zmianom, nowe przepisy zachowują swoje dotychczasowe znaczenie. Taka właśnie sytuacja ma miejsce w przypadku zasady demokratycznego państwa prawnego.

Dla ustalenia, czy norma konstytucyjna posiada cechy zasady prawa, można skorzystać z klasyfikacji przedstawionej przez M. Zielińskiego²². Opiera się ona na założeniu, że konstytucyjną zasadą prawa jest norma konstytucyjna, która:

- jest podstawą dla grupy wynikających z niej innych norm konstytucyjnych lub
- reguluje istotne cechy danej instytucji, lub
- została powszechnie uznana za szczególnie doniosłą społecznie w teorii lub w praktyce, zwłaszcza z tej racji, że wyraża którąś z podstawowych wartości.

Przedstawione kryteria nie wykluczają się, a o randze zasady świadczy spełnianie jak największej ich liczby. Ponadto konstytucyjnych zasad prawa należy poszukiwać wyłącznie wśród norm rzeczywiście obowiązujących.

Analiza normy z art. 38 Konstytucji RP z 1997 r. pozwala stwierdzić, że jest ona konstytucyjną zasadą prawa. Co do kryterium pierwszego, należy się zasta-

¹⁹ Por. ibidem, uzasadnienie, s. 9–10.

²⁰ Ibidem, s. 10.

²¹ Por. J. Oniszczyk, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego*, Kraków 2000, s. 22–23.

²² Zob. M. Zieliński, *Konstytucyjne zasady prawa...*, op. cit., s. 58 i n.

nowić, dlaczego artykuł 38 został umieszczony na czele działu poświęconego wolnościom i prawom osobistym?

Artykuł 38 znalazł się na czele działu poświęconego wolnościom i prawom osobistym, gdyż zapewnia on ochronę życia. Życie ludzkie jest w tym kontekście wartością, która umożliwia jednostce korzystanie z innych wolności i praw. Państwo zobowiązuje się do zagwarantowania prawnej ochrony życia, co dodatkowo podkreśla znaczenie, jakie przypisuje życiu ludzkiemu Konstytucja RP z 1997 r.²³

Wobec ogólnikowości art. 38, należy stwierdzić, iż kryterium drugie nie jest spełnione, gdyż artykuł ten nie pozwala wskazać żadnych cech prawnej ochrony życia realizowanych na podstawie tego przepisu.

Kryterium trzecie należy uznać za spełnione, gdyż nie ma wątpliwości co do szczególnej roli konstytucyjnej ochrony życia ludzkiego. Potwierdził to Trybunał Konstytucyjny, uznając życie za podstawowy przymiot człowieka. Wskazuje na to fakt, że pozbawienie człowieka życia unicestwia go równocześnie jako podmiot praw i obowiązków²⁴. Przyjmując taką interpretację, należy uznać, że norma z art. 38 Konstytucji RP z 1997 r. może zostać uznana za konstytucyjną zasadę prawa.

Inną definicję konstytucyjnych zasad prawa przedstawił L. Garlicki. Uznał je za przepisy konstytucji sformułowane w sposób ogólnikowy, określające pewne podstawowe zasady ustrojowe, które pozwalają na stwierdzenie tożsamości ustrojowej systemu konstytucyjnego poprzez wskazanie kryteriów interpretacji norm konstytucji. Konstytucyjne zasady prawa pełnią więc rolę:

- wskazówek dla określenia aksjologii konstytucji, pomocnych dla prawidłowego odczytania systemu wartości, który determinuje jej szczegółowe rozwiązania;
- łącznika pomiędzy ustawą zasadniczą a innymi systemami normatywnymi, jak: prawo naturalne, ogólne zasady prawa międzynarodowego bądź standardy współczesnego konstytucjonalizmu. Czyni to konstytucję aktem elastyczniejszym, przez co znacznie trwalszym;
- reguł interpretacyjnych, pozwalających sądom i trybunałom na prawidłową interpretację przepisów konstytucji²⁵.

Stosując wskazane powyżej kryteria, można uznać prawo do ochrony życia za konstytucyjną zasadę prawa.

Po pierwsze: system wartości, na których oparto Konstytucję RP z 1997 r., uznaje życie ludzkie za najcenniejsze dobro oraz podkreśla konieczność jego ochrony.

Po drugie: inne systemy normatywne, a szczególnie wskazane powyżej prawo naturalne i prawo międzynarodowe, uznaje się za fundament instytucji prawnej ochrony życia.

²³ Pogląd taki przyjąłem za P. Sarneckim. Por. P. Sarnecki, *Wolności i prawa osobiste*, w: L. Garlicki (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. III, Warszawa 2003, s. 3.

²⁴ Por. orzeczenie TK, s. 10.

²⁵ Zob. L. Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne...*, op. cit., s. 51.

Po trzecie: norma z art. 38 jest jedyną normą, która może służyć jako reguła interpretacyjna w sprawach dotyczących ochrony życia, gdyż w polskim systemie prawa brak było dotychczas takich regulacji.

Moim zdaniem, art. 38 jest konstytucyjną zasadą prawa, o czym świadczą wymienione poniżej cechy:

- Charakteryzuje się szczególną doniosłością społeczną z uwagi na wartość życia ludzkiego, zarówno w ujęciu indywidualnym, jak i społecznym.
- Stanowi zobowiązanie państwa do ochrony życia ludzkiego, jako dobra podlegającego w demokratycznym państwie prawnym nadzwyczajnej trosce.
- Artykuł 38, jako norma konstytucyjna, charakteryzuje się nadrzędnością hierarchiczną wobec innych norm systemu prawa. Jest jedyną normą rangi konstytucyjnej gwarantującą ochronę życia, w związku z czym przypada mu rola wskazówki interpretacyjnej dla innych norm konstytucyjnych oraz dla konkretyzujących zagadnienia prawnej ochrony życia norm prawnych niższej rangi.
- Pełni w związku z tym szczególną funkcję w ochronie życia ludzkiego w Polsce, a jego rola będzie rosła w miarę zwiększania się regulacji ustawowych związanych z tą problematyką.
- Artykuł 38 cechuje także nadrzędność treściowa w stosunku do innych norm danej grupy norm, zebranych w rozdziale drugim Konstytucji RP z 1997 r. Przepisy tego rozdziału, poświęconego prawom i wolnościom, mają określoną hierarchię, a w niej miejsce najważniejsze przypada normom chroniącym życie ludzkie. Taki status przysługuje artykułowi 38 z tej racji, że chroni on dobro najcenniejsze dla jednostki, umożliwiając korzystanie z innych praw i wolności.
- Przepisy art. 38 mają oparcie w innych systemach normatywnych, przede wszystkim w prawie naturalnym i w prawie międzynarodowym.

Kończąc rozważania dotyczące cech pozwalających na wyróżnienie konstytucyjnych zasad prawa, warto przytoczyć stanowisko, jakie w kwestii pojęcia „zasada” zajął Trybunał Konstytucyjny. W uzasadnieniu orzeczenia z dnia 22 kwietnia 1987 r. Trybunał Konstytucyjny uznał, że dla stwierdzenia, czy badana norma posiada cechy zasady, należy ustalić relacje zachodzące pomiędzy przepisami ulokowanymi na różnych poziomach hierarchii norm prawnych²⁶. Stanowisko to znalazło potwierdzenie w orzeczeniu z dnia 4 października 1994 r.²⁷, a problematyka konstytucyjnych zasad prawa jako wskazówek interpretacyjnych stale towarzyszy działalności Trybunału Konstytucyjnego²⁸.

III. KONSTYTUCYJNE ZASADY PRAWA W ŚWIECIE POSTANOWIEŃ KONSTYTUCJI RP Z 1997 R.

Konstytucja wyróżnia niektóre ze swych postanowień, nadając im tym samym szczególny status. Takie wyróżnienie może przybrać postać wskazania norm nie-

²⁶ Por. orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 22 kwietnia 1987 r., sygn. akt K 1/87.

²⁷ Por. orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 4 października 1994 r., sygn. akt U 1/94.

²⁸ Zob. szerzej J. Oniszcuk, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego*, Kraków 2000, s. 18–19.

zmiennych²⁹ lub norm, których zmiana oparta jest na innych zasadach i przeprowadzana w szczególnym trybie³⁰. Konstytucja RP z 1997 r. wyróżnia grupę przepisów poprzez zastosowanie do ich zmiany specjalnego trybu. Co ciekawe, tylko nieliczni autorzy katalogów konstytucyjnych zasad prawa komentują fakt formalnego wyróżnienia części przepisów Konstytucji RP z 1997 r.³¹

Szczególny tryb zmiany postanowień konstytucji służy zazwyczaj ochronie norm istotnych z punktu widzenia ustroju państwa. Konstytucja RP z 1997 r. zawiera takie postanowienia w art. 235, który przewiduje specjalny tryb zmiany przepisów rozdziałów I, II i XII³². Czy można więc uznać, że normy prawne wynikające z przepisów rozdziału I (Rzeczpospolita), II (Wolności, prawa i obowiązki człowieka i obywatela) oraz XII (Zmiana Konstytucji) zostały wskazane przez ustrójodawcę jako normy o charakterze szczególnym i to właśnie one powinny posiadać status konstytucyjnych zasad prawa?

Nadanie wybranym przepisom większej trwałości poprzez ustanowienie szczególnego trybu ich zmiany rodzi określone konsekwencje. Przede wszystkim zyskują one wyższą moc prawną niż pozostałe przepisy konstytucyjne³³.

Zróżnicowanie trybu zmiany przepisów konstytucyjnych stanowi podstawę prawną dla wyróżnienia wybranych przepisów ustawy zasadniczej. Przepisy te może charakteryzować zróżnicowanie hierarchiczne względem siebie, jednak w stosunku do innych norm konstytucyjnych mają one wyższą moc prawną³⁴.

Zdaniem części doktryny traktowanie wszystkich postanowień rozdziału pierwszego Konstytucji RP z 1997 r. jako konstytucyjnych zasad prawa byłoby błędem, z racji umieszczenia tam norm o różnej randze. Szereg norm kluczowych dla określenia zasad ustroju zawiera natomiast rozdział drugi³⁵.

Uważam, że rozdział drugi Konstytucji RP z 1997 r., poświęcony wolnościom, prawom i obowiązkom człowieka i obywatela, zawiera szereg przepisów, które mogą pretendować do rangi konstytucyjnych zasad prawa. Wśród nich szczególną pozycję, zarówno pod względem miejsca zajmowanego w strukturze ustawy zasadniczej, jak też z uwagi na funkcję, jaką spełnia w katalogu praw i wolności osobistych, zajmuje art. 38. Świadczy to o wadze, jaką Konstytucja RP z 1997 r. przywiązuje do zagadnienia prawnej ochrony życia ludzkiego, co pozwala na uznanie prawa do ochrony życia za konstytucyjną zasadę prawa.

²⁹ Zob. L. Garlicki, *Normy konstytucyjne relatywnie niezmiennalne*, w: J. Trzcíński (red.), *Charakter i struktura norm konstytucji*, Warszawa 1997, s. 141–147.

³⁰ Zob. K. Działocha, *Hierarchia norm konstytucyjnych i jej rola w rozstrzyganiu kolizji norm*, w: J. Trzcíński (red.), *Charakter i struktura...*, op. cit., s. 83–88.

³¹ Zob. B. Banaszak, *Prawo konstytucyjne...*, op. cit., s. 86–87; L. Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne...*, op. cit., s. 52.

³² Art. 235 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483).

³³ Pogląd taki wyraził W. Sokolewicz, *Rozdział XII. Zmiana Konstytucji*, w: L. Garlicki (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. II, Warszawa 2001, s. 35.

³⁴ Por. K. Działocha, *Hierarchia norm konstytucyjnych...*, op. cit., s. 83–84.

³⁵ Zob. L. Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne...*, op. cit., s. 52.

IV. SZCZEGÓLNY CHARAKTER NORMY Z ARTYKUŁU 38 KONSTYTUCJI RP Z 1997 R.

Konstytucja RP z 1997 r., na mocy przepisów art. 38, zapewniła każdemu człowiekowi prawną ochronę życia. Przepis ten, choć lakoniczny, łącznie z innymi normami ustawy zasadniczej oraz ratyfikowanymi umowami międzynarodowymi zapewnia wysoki poziom ochrony życia ludzkiego w Polsce. Stał się także punktem odniesienia dla dokonywanej przez Trybunał Konstytucyjny oceny konstytucyjności ustaw odnoszących się do problematyki ochrony życia i zdrowia.

Artykuł 38 ma więc nie tylko znaczenie deklaratoryjne, ale także znaczenie praktyczne dla procesów stanowienia i stosowania prawa. Przepis ten, z uwagi na swoje znaczenie, orientuje polski system prawa na ochronę człowieka i wartości dla niego najcenniejszych.

Powyższe ustalenia prowadzą do wniosku, że art. 38 jest normą konstytucyjną o szczególnym znaczeniu. Doktryna prawa konstytucyjnego normy takie określa mianem konstytucyjnych zasad prawa. Kluczowe znaczenie dla stwierdzenia, czy badana norma ma charakter konstytucyjnej zasady prawa, ma ustalenie, czy ma ona określone cechy. Jak już dowiodłem wyżej (s. 38), art. 38 jest konstytucyjną zasadą prawa.

Takie kryteria mają jednak charakter subiektywny. Kryteriów obiektywnych może dostarczyć jedynie tekst ustawy zasadniczej. Wskazówką może być wyróżnienie przez ustawę zasadniczą niektórych postanowień przez nadanie im wyjątkowego statusu. Takie formalne wyróżnienie może przybrać postać wskazania norm niezmiennych lub wyróżnienia norm, których zmiana oparta jest na innych zasadach i przeprowadzana w szczególnym trybie.

Konstytucja RP z 1997 r. w art. 235 wyróżnia w ten sposób przepisy rozdziału I (Rzeczpospolita), II (Wolności, prawa i obowiązki człowieka i obywatela) oraz XII (Zmiana Konstytucji). Twierdzenie, iż wszystkie normy zgromadzone w tych rozdziałach zyskują tym samym status konstytucyjnych zasad prawa byłoby bezzasadne. Jednak wskazane rozdziały Konstytucji RP z 1997 r. zawierają szereg przepisów, które mogą pretendować do rangi konstytucyjnych zasad prawa. Wśród nich szczególną pozycję, zarówno pod względem miejsca zajmowanego w strukturze ustawy zasadniczej, jak też z uwagi na funkcję, jaką spełnia w katalogu praw i wolności osobistych, zajmuje art. 38.

Fakt spełniania przez normę z artykułu 38 Konstytucji RP z 1997 r. wszystkich wskazanych kryteriów, zarówno subiektywnych, jak i obiektywnych, pozwala uznać, że posiada ona cechy konstytucyjnej zasady prawa. Z uwagi na ten status, prawo do ochrony życia powinno być zatem punktem wyjścia dla kształtowania pozostałych norm systemu prawa.

Wysoki stopień abstrakcyjności normy z art. 38 oraz kluczowe znaczenie dla konstytucyjno-prawnej ochrony jednostki sprawiają, że należy ją zaliczyć do norm o charakterze materialnym. Opierając się na powyższych ustaleniach, należy uznać, że art. 38 służy wyznaczeniu kierunków działań państwa w zakresie ochrony życia jednostki i przez to pełni ważną rolę w systemie prawa polskiego.

W związku z tym kolejnym pytaniem, jakie się nasuwa, jest kwestia, czy artykuł 38 należy uznać za normę programową. Ustalenie tego jest możliwe na drodze analizy jej znaczenia normatywnego³⁶.

Jak już wspomniałem, art. 38 spełnia ważne zadanie w badaniu konstytucyjności ustaw. Oznacza to, że jest on traktowany przez Trybunał Konstytucyjny jako wskazówka interpretacyjna. Z uwagi na charakter dobra, jakie chroni, przepis ten jest także wskazówką interpretacyjną dla innych norm konstytucji.

Artykuł 38 posiada solidną podbudowę ideową. Jego przepisy nawiązują bezpośrednio do idei propagowanych w umowach międzynarodowych z dziedziny praw człowieka. Za ich pośrednictwem artykuł 38 nawiązuje do idei prawa natury, będącej inspiracją dla wszystkich regulacji z tej dziedziny praw człowieka. W kontekście szczególnego charakteru norm konstytucyjnych oraz funkcji ustawy zasadniczej, można stwierdzić, że przepis chroniący życie ludzkie spełnia także ważną rolę edukacyjną.

Wysunięcie konkretnego roszczenia, na podstawie przepisów art. 38 Konstytucji RP z 1997 r., wydaje się mało realne. Z treści art. 38 nie wynika bowiem zobowiązanie państwa do podjęcia jakiegokolwiek konkretnego działania, ale jedynie do zapewnienia ochrony życia. Należy więc zakładać, że sformułowanie roszczenia jest możliwe jedynie przy wykorzystaniu konkretnych przepisów niższej rangi, które można zinterpretować w nawiązaniu do normy konstytucyjnej gwarantującej ochronę życia. Stąd wniosek, że przepis ten nie ma bezpośredniego znaczenia normatywnego, chyba że w sferze wolności (hipotetyczna możliwość wywiedzenia z prawa do ochrony życia, prawa do życia, z niego zaś prawa do śmierci, czyli kluczowej dla śmierci na żądanie wolności, w kwestii wyboru momentu śmierci).

Norma z art. 38 nie nadaje się do bezpośredniego wykorzystania praktycznego. Wskazuje ona natomiast cel, jaki chciał osiągnąć ustrójodawca, czyli objęcie życia każdego człowieka ochroną prawa. Ogólne, wręcz ogólnikowe sformułowanie przepisów art. 38 sprawia, że nie wskazuje on sposobów realizacji wspomnianego celu. Należy przy tym zauważyć, że wskazany w tym artykule cel państwo musi realizować permanentnie. W związku z tym nie ma możliwości zakończenia działań w związku z zakończeniem realizacji tego zadania.

Sformułowanie użyte w art. 38, a mianowicie „Rzeczpospolita zapewnia każdemu człowiekowi prawną ochronę życia”, prowadzi do wniosku, że początkiem ochrony jest chwila, z którą przepis ten zaczął obowiązywać. Oznaczało to konieczność podjęcia natychmiastowych działań ze strony wszystkich organów państwowych w celu ochrony życia wszystkich ludzi przebywających na jego terytorium. Tak ogólnie sformułowana norma nakłada na państwo obowiązki na ogromną skalę, obejmujące wszelkie aspekty jego działalności, od stanowienia ustaw, po nadzór nad praktyką ich stosowania.

³⁶ Zob. P. Sarnecki, *Normy programowe w konstytucji i odpowiadające im wolności obywatelskie*, w: L. Garlicki, A. Szmyt (red.), *Sześć lat Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Doświadczenia i inspiracje*, Warszawa 2003, s. 252–262.

Powyższe ustalenia wskazują, że norma z art. 38 ma charakter normy programowej³⁷. W doktrynie prawa funkcjonuje pogląd, że normy programowe wyróżnia jeszcze jedna cecha szczególna. W opinii autorów analizujących problematykę norm programowych, nie są one z uwagi na swą strukturę regułami, lecz zasadami³⁸. Dla stwierdzenia, czy dotyczy to art. 38 Konstytucji RP z 1997 r., należy go poddać dodatkowej analizie.

Zasady prawa są normami, które można określić jako optymalizacyjne, czyli nakazujące realizację wskazanych celów w możliwie największym zakresie, z uwzględnieniem zarówno możliwości prawnych, jak też faktycznych. Jak wykazałem wyżej, obowiązek podjęcia takich właśnie działań nakłada na państwo art. 38.

Cechą charakterystyczną normy programowej jest to, że wskazane przez nią cele mogą być realizowane w różnym, bliżej nieokreślonym stopniu. Artykuł 38 Konstytucji RP spełnia także to kryterium, czego dowodzi dziewięcioletnia (obejmująca lata 1997–2006) praktyka realizacji jego przepisów. W tym czasie nie nastąpiła żadna wyraźna poprawa w zakresie prawnej ochrony życia ludzkiego w Polsce, co wskazuje na fakt swobodnego doboru przez państwo środków realizacji celu wskazanego w art. 38.

Specyficzną cechą zasad jest także sposób rozstrzygania ich kolizji. Kolizja reguł prowadzi do trwałego uchylenia jednej z nich. W przypadku kolizji zasad należy natomiast rozważyć stan faktyczny i dokonać uznania jednej z nich za nieobowiązującą w tym konkretnym przypadku. Wynika z tego, że nie następuje trwałe uchYLENIE żadnej z zasad. W tym sensie norma z art. 38 jest zasadą. Jako przykład można tu wskazać hipotetyczną sytuację kolizji zasady nakazującej ochronę życia z zasadą ochrony życia. Sytuacja taka może mieć miejsce w przypadku, gdy występuje zagrożenie życia kobiety ciężarnej, możliwe do odsunięcia poprzez przerwanie ciąży. Następuje tu kolizja prawa do życia kobiety ciężarnej oraz płodu. Niezależnie od podjętej w tym jednostkowym przypadku decyzji, polegającej na odstąpieniu od zasady ochrony życia, nie dochodzi do trwałego uchylenia prawa do ochrony życia wszystkich kobiet ciężarnych bądź wszystkich płodów.

Kolejną cechą, pozwalającą sklasyfikować normę z art. 38 jako normę programową, jest brak sankcji. Nie oznacza to jednak, że naruszenie dobra chronionego na mocy tego przepisu pozostanie bezkarne, gdyż normy programowe są powiązane z odpowiednimi normami sankcjonującymi. Dotyczy to szczególnie normy pełniącej, tak jak art. 38, kluczową rolę wśród norm danej grupy.

Artykuł 38 Konstytucji RP jest wykorzystywany w charakterze kryterium służącego badaniu konstytucyjności ustaw przez Trybunał Konstytucyjny. Badanie zgodności ustaw z normą programową jest uznawane za kwestię niezwykle złożoną. Może ono spowodować, że Trybunał Konstytucyjny będzie zmuszony badać

³⁷ Normy programowe są także określane mianem postanowień o celach programowych bądź przepisów o celach państwa. Zob. K. Complak, *Konstytucyjne postanowienia programowe czy normy o celach państwa?*, w: L. Garlicki, A. Szmyt (red.), *Sześć lat Konstytucji...*, op. cit., s. 46–61.

³⁸ Por. T. Gizbert-Studnicki, A. Grabowski, *Normy programowe w konstytucji*, w: J. Trzcinski (red.), *Charakter i struktura...*, op. cit., s. 99–103.

konstytucyjność ustawy, opierając się nie na kryteriach prawnych, lecz na wiedzy empirycznej oraz wartościach pozaprawnych. Działania takie mogą doprowadzić do przekroczenia granicy pomiędzy kontrolą konstytucyjności a legislacją. Uwagi te nabierają wyjątkowego znaczenia w przypadku normy chroniącej życie ludzkie. Trybunał Konstytucyjny miał już bowiem okazję wypowiedzieć się w tej kwestii. Orzeczenie to opierało się na przepisach Konstytucji RP z 1952 r., więc nie odnosiło się do przepisów art. 38, ale Trybunał Konstytucyjny napotkał wówczas na wszelkie opisane powyżej trudności, a jego działania wzbudziły liczne kontrowersje.

Przedstawione powyżej argumenty pozwalają z całą pewnością stwierdzić, że norma z art. 38 Konstytucji RP z 1997 r. jest normą programową.

V. ZASADA OCHRONY ŻYCIA LUDZKIEGO

Mając na względzie stwierdzony powyżej charakter prawnej ochrony życia, należy zwrócić uwagę na fakt pewnego niedoceniań tej normy w doktrynie. Prawo do ochrony życia nie jest szczególnie eksponowane w analizach poświęconych prawom człowieka. Tym bardziej nie jest traktowane jako konstytucyjna zasada prawa. Problem ten nie dotyczy jedynie normy z art. 38, ale stosunku polskiego prawa konstytucyjnego do norm regulujących wolności i prawa człowieka i obywatela w ogóle.

Większość autorów opracowań poświęconych zagadnieniu konstytucyjnych zasad prawa skupia się na zasadach dotyczących wewnętrznej organizacji państwa i jego porządku prawnego oraz dotyczących pochodzenia, legitymacji, organizacji i struktury władzy. Stosunkowo niewiele uwagi poświęcają oni relacjom jednostki i państwa, wskazując, że problematykę tę reguluje zasada demokratycznego państwa prawnego. Praktyka ta, słuszną w latach obowiązywania przepisów Konstytucji RP z 1952 r., trwa pomimo obowiązywania nowej ustawy zasadniczej. Większość katalogów konstytucyjnych zasad prawa sprawia wrażenie, jakby uchwalenie Konstytucji RP z 1997 r. nie miało na nie żadnego wpływu.

Konstytucja RP z 1997 r. jako podstawę ustroju państwa wskazuje poszanowanie praw jednostki. Pomimo takiego rozłożenia akcentów nie znajduje to odzwierciedlenia w katalogach konstytucyjnych zasad prawa, które relacje na linii jednostka-państwo pozostawiają nadal zasadzie demokratycznego państwa prawnego. Jest to tym dziwniejsze, że nadmierna „rozciągliwość” tej zasady oraz jej rzekome nadużywanie przez Trybunał Konstytucyjny było wielokrotnie przedmiotem krytyki w doktrynie prawa konstytucyjnego.

Można wskazać jedynie kilka opracowań, których autorzy, poza zasadą demokratycznego państwa prawnego, wyodrębnili konstytucyjne zasady prawa, dotyczące relacji jednostki i państwa. Zasadami tymi są: zasada wolności i praw człowieka i obywatela³⁹, zasada przyrodzonej godności człowieka⁴⁰ oraz zasa-

³⁹ Por. W. Skrzydło, *Ustrój polityczny RP w świetle Konstytucji z 1997 r.*, Kraków 2004, s. 77–79; M. Granat, *Konstytucyjne zasady ustroju...*, op. cit., s. 115–117.

⁴⁰ Por. L. Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne...*, op. cit., s. 81–82.

da ochrony własności. Sformułowanie takich zasad należy ocenić pozytywnie. Jednocześnie nie sposób pominąć faktu obszerności pierwszych dwóch, co powoduje, że ich praktyczne wykorzystanie będzie rodziło podobne trudności jak w przypadku zasady demokratycznego państwa prawnego. Wydaje się, że należy formułować mniej obszerne zasady, zwiększając równocześnie liczbę konstytucyjnych zasad prawa. Z kolei zasada obejmująca wyłącznie ochronę własności wydaje się mieć zbyt wąski charakter jak na konstytucyjną zasadę prawa.

Przyjmując, że prawo do ochrony życia ma status konstytucyjnej zasady prawa, postanowiłem podjąć próbę sformułowania takiej zasady. Konstytucyjna zasada prawa nie może dotyczyć ochrony tylko jednego dobra, dlatego postanowiłem stworzyć konstrukcję szerszą. Nie powinna ona skupiać się jedynie na uznawanej powszechnie za oczywistą⁴¹ zasadzie ochrony życia, lecz w swej treści zawierać także inne podstawowe dla człowieka dobra, obejmując je ochroną łącznie. Istnienie zasady o takiej treści spowodowałoby wyróżnienie podstawowych wartości spośród innych norm rozbudowanego katalogu praw i wolności człowieka. Stworzenie takiej zasady pozwoliłoby na łączne postrzeganie tych wartości jako podstawowych dla egzystencji człowieka.

Na treść nowej konstytucyjnej zasady prawa powinny składać się normy z trzech artykułów Konstytucji RP z 1997 r.: art. 38, 31 oraz art. 21. Każdy z nich pełni funkcję kluczową w ramach grupy norm konstytucyjnych poświęconych ochronie pewnych dóbr, uznawanych za absolutnie podstawowe. Artykuł 38 służy ochronie życia, a pośrednio także ochronie zdrowia, artykuł 31 służy ochronie wolności, natomiast artykuł 21 służy ochronie własności.

Zasada taka mogłaby przybrać formę: „zasada ochrony życia, wolności i własności”, nawiązując tym samym do znanej triady, obejmującej prawo do ochrony życia, wolności i mienia⁴², a tym samym do praw człowieka pierwszej generacji⁴³. Możliwe jest także inne, bardziej zwarte sformułowanie: „zasada szczególnej ochrony podstawowych praw jednostki”, nawiązujące do kluczowego znaczenia tych wartości dla jednostki ludzkiej. Drugie rozwiązanie wydaje się o tyle lepsze, że pozostawia otwartą kwestię zaliczenia do praw podstawowych innych dóbr uznawanych za najważniejsze dla jednostki.

Włączenie zasady ochrony praw kardynalnych do katalogów konstytucyjnych zasad prawa pozwoliłoby na wskazanie podstawowych, z punktu widzenia jednostki, celów, którym powinna być podporządkowana cała działalność państwa. Uwzględnienie tych postulatów pozwoliłoby na bardziej zrównoważone rozłożenie akcentów i „humanizację” katalogu konstytucyjnych zasad prawa. Kwestia uznania takiej zasady zależy jedynie od stanowiska doktryny prawa konstytucyjnego, gdyż Konstytucja RP z 1997 r. stoi na stanowisku ochrony tych wartości.

⁴¹ Por. P. Sarnecki, *Wolności i prawa osobiste...*, op. cit., s. 2.

⁴² R. Grabowski, *Proces przekształcenia idei prawnej ochrony życia w normę konstytucyjną*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego, Prawo 3, Rzeszów, s. 78–92.

⁴³ Zob. M. Nowak, *Trzy generacje praw człowieka*, w: B. Banaszak (red.), *Prawa człowieka. Geneza, koncepcje, ochrona*, Wrocław 1993, s. 105–119.

NORM OF LAW IN ART. 38 OF THE POLAND'S 1997 CONSTITUTION AS A PRINCIPLE OF LAW

Since the structural transformation (1989–1992) authors still mention the same supreme principles, although a new constitution was resolved in 1997. It seems unlikely that coming into force of the constitution – which differs from the preceding constitutional regulations – has not caused at least minimal changes among constitutional rules of law. The paper focuses on considering if a rule stated in the 38th article of the polish constitution is a rule of law. The above regulation providing protection of life, introduced to the polish legal system by the new constitution, has never been similarly analysed.

Article 38 is not only a declaration but also has a practical meaning for proclaiming and applying the law. The regulation directs the polish legal system at human protection. Ultimately, then, article 38 is a significant constitutional rule. According to the doctrine of constitutional law, such rules are defined as constitutional rules of law.

The above rule should be reckoned among substantive rules as it is highly abstract and has a key meaning for the human protection provided by the constitution. This leads to the conclusion that article 38 is essential for determining main objects of the state's activities in terms of a life protection. To sum up, it plays an important role in the polish legal system.